

Nîşaneyên Êzdîtiyê û hêmanên folklorîk di Romanên Wezîrê Eşo da

Bahar ENÇ/Turkîya
Serhat KAYA/Turkîya

PUXTE:

Kurdên Êzîdî ên Kafkasyayê di demên berê da niştecihên Kafkasyayê ne û hê jî li wir dimînin. Bi demê ra Kurdên Êzîdî heya niha bi gelek zor û zehmetîyan ra rû bi rû mane. Herwiha Kurdên Êzîdî ên li Kafkasyayê jî tanga xwe da edebîyatek afirandine û xwe pêş da birine. Êwra Kafkasyayê bê guman ji bo pêşdaçûnê cihekî grîng e. Wisa ku literatura Kurdî li wir bi saya Kurdên Êzîdî pêş da çûye û bawerî û edetên xwe bi berheman raxistine ber Çavan. Yek ji berhemdarê Kurd ê Êzîdî Wezîrê Eşo ye ku di hersê romanê xwe da gelek cih daye bawerî û edetên Êzîdîyan. Her wiha Wezîrê Eşo jî alîyê bikaranîna hêmanên folklorîk nivîskarekî serkeftî ye ku romanên xwe bi şêweyekî folklorîk honandîye.

Ev xebat di wê armancê da ye ku nîşaneyên Êzdîyatîyê û hêmanên folklorîk ên di romanên Wezîrê Eşo da bipeyîtine. Berî ku nîşane bêtin peyîtandin li ser ola Êzîdîyan û folklorê hin agahî hatin dayîn. Pê ra jî jîyana nivîskar û berhemên wî bi kurtî hate nivîsîn.

Peyvên Serekî: *Nîşaneyên Êzdîtî, Hêmanên Folklorîk, Wezîrê Eşo, Kafkasya.*

DESTPÊK:

Ji ber sedemên polîtîk, etnîk, dînî û hwd gelek caran Kurdên serhedê ji axa xwe hate dûrxistin û sirgun kirin. Dema mirov bi wêjeya wê û bi bûyerên wê ên polîtîk Êwra Kafkasyayê dimêzîne dikare bipeyîtine ku çetînî li ser Kurdên wê derê gelek cara hasil bûye û Kurdên li wê derê gelek di wan çetînîyan da gevizîne. Piştî ku gelek caran koçberî para wan dikeve çiraya taselebûne ji bo wan jî pê dikeve û bi avabûya welatê Sovyetê hemû çînen li wê derê dijîn bêhneke fireh hildiçînin û piçekî rûyê rihetîyê dibînin. Sovyet ji bo mafên mirovan û bi taybetî ji bo çînen bindest cihekî 'xêra Xwedê' bû. Wisa ku hemû mafên mirovahî hat dayînê, pîleya perwerdehiyê bilind bû û hemû çîn bi zar û zimanê xwe 'xwe' bûna xwe bi dest xistin. Her çiqas avabûna Sovyetê bû derfeteke mezin ji bo pêşdaçûna lîteratûra Kurdî jî hin zor û zehmetî jî bi xwe ra anîn. Sosyalîzma ku hat, pergala axa û begîtiyê, şêx û pîrtîyê ji binî va rakir. Di vê oxirê da gelek mirovên qenc ji ber dewlemendbûna xwe hatin sirgunkirin û mohra îxanetê li wan ket. Ne tenê hêla feodalîzmê an jî hêla ekonomîyê rûdanên nû pêk hatin. Wisa ku şûrê wêjeya Sovyetê bû terza realîzma sosyalîst û ev terz jî alîyên pêşengên Rûs ên wekî Karl Marx hatibûn amadekirin. Ev terz di nav Kurdan da jî bi mecbûrî hate bikaranîn ku gelek berhemdarên Kurd bi Sosyalîzmê û bi vê terzê va girêdayî bû. Bi vî Awayî yekem roman jî alîyê Erebb Şemo va hate nivîsîn û berhemên Kurdî dan pey hevdu û hatin. Gelek berhemdar an jî helbestvanê Kurd ên Kafkasyayê ji ber ku pesnê Sosyalîzmê nedan û rexne kirin hatin cezakirin û sirgunkirin. Helbet di nav berhemdarên Kurd ên Kafkasyayê

da yê n ku ji bilî pesnê rexne li Sosyālîzmê dikirin hebûn. Yek ji van jî Wezîrê Eşo ye ku di romana xwe a bi navê Tosînê ûşan û Qirmeyê da gelek vê pergalê bi devê karakteran rexne kirîye.

Kurdên ku li Kafkasyayê dijîn û ên ku li wir wêjeya Kurdî pêş da birin gelemperî Kurdên Êzîdî ne. Ji ber sedemên dînî xwendina Kurdên li wir jî gelekî derengî ketîye û haylo piştî berbelavbûna Sosyālîzmê hinekî pêş da çûye. Jixwe hin kesên wek Ereş Şemo û Hecîyê Cindî yekem xwendekarên Kurd ên êtîm in ku pêşî ew xwe bi wêjeya Kurdî ra digihînin. Mirov ger li ser berhemên Kurdî ên Kafkasyayê gelemperî raweste karakterên di romanên da belengazî û li gor bûyerên romanên bi saya Sosyālîzmê rizgar dibin û gundîyên xwe ji feodalîzmê rizgar dikin. Lê hin kesên weke Wezîrê Eşo Sosyālîzmê rexne kirîne û ji ber vê sedemê edet û dînê Êzîdîyatîyê gelek honandîne berhemên xwe. Di romanên Wezîrê Eşo da axa, beg an jî şêx û pîrên ku ji alîyê Komînistan va tên nefîkirin gelekî baş in û hez ji arîkarîya gelê xwe dikin. Her wiha di romanên wî da axaftinên ‘Sosyālîstîkî’ rê li ber edet û hurmetên milletîyê digire. Ger mirov di romanên Wezîrê Eşo da ‘realîteya’ Sosyālîzmê bide ber çava dikare bibêje ku nivîskar pesindayîne para edet û dînê Êzîdîya ra hîştîye.

Di vê xebatê da jî nîşaneyên Êzîdîyatîyê û û hêmanên folklorîk ên di romanên nivîskar de dê were kolandin û zêft kirin.

Êzîdîyatî Çi Ye?

Êzî ew civata netewe-ol (etnodynîsel) û netewe-çandî (etnokultûrel) ye ku di roja me belavela û bi esasî li bakûrê rojava û bakûrê rojhilat ên Suriyê, li girên Cebel û Şengalê ku di navbera tixûbên Iraq û Suriyê da nin, li bakûrê Musulê, li Kafkasyayê û li bajarên Mêrdîn, Amed, Batman û Rihayê û gundên wan ku dikevî başûrê rojavayê Turkiyeyê û herî dawî jî li welatên wek Almaniyayê yê Awrûpayê dijîn.¹ Ango ola Êzîdî gelek deverên dinyayê da heye û têtê jiyîn. Bingeha ola Êzîdîyê xwe dispêre bawerîya Manî û Zerdûşt. Ji ber ku di van bawerîyan da bawerî bi du Xwedayan têtê kirin û yek ji van jî Şeytan e. Ji bo xweparastina Şeytan ku xirabîyan di xwe da dihevin, ji bo xwe ji xirabîyên wî biparêzin divê îteatê wî bikin. Xwedayê duwemîn jî Tav e.² Bingeha ola Êzîdîyê yek jî ew e ku piştî mirinê jîyan e, an jî bi gotîneke din, koça rih e. Wisa ku li gor bawerîya Êzîdîyan dibe ku heyînen pîroz di laşên Êzîdîyekî da were dinyayê. Mirin wek guherîna kiras têtê binavkirin di nav Êzîdîyan da.³ Di bingeha xwe da bawerîyeke vegotina bidevî ye û pê re jî du pirtûkên pîroz ên bi navê Mishefa Reş û Kitabi Cilwe hene.⁴ Li gor Êzîdîyan Kurd giş beriya ku ola Îslamê bipejirînin, li ser ola Êzîdîyan bûne.⁵

Kurdên Êzîdî pareke mezin a netewa Kurd e ku bi xisletên xwe ên taybet di demên kevn da heta îro bi awayekî di nav milletê Kurd da bawerîya xwe parastine. Kurdên Êzîdî yê Kafkasyayê ji bo wêjeya Kurdî cihekî payebilind da nin. Bi taybetî jî di dewra modern da ked û xebatên wan zêdetir derdikeve pêşberî me. Em bi rehetî dikarin bibêjin ku gavên pêşîn ên wêjeya modern bi destê wan pêk hatîye. Di romanên xwe da jî taybetîyên xwe ên olî parastine û bi awayekî eşkere bawerîyên xwe neqşê berhemên xwe kirine. Wezîrê Eşo jî yek jî berhemdarê Êzîdî ye ku ji bo piştrastkirina vê îddayê mîna keke xurt e. Nivîskar hersê romanên xwe di zemanekî fireh da nivîsiye û jîyana Êzîdîyatîyê di nav berhemên xwe da parastîye. Loma jî ev berhem zêdetir bala me kişandin û ji bo vê xebatê bûne materyal.

Folklor çîye?

Folklor an jî bi gotineke din zanista gel, yek jî mijara herî muhîm e ku bi watedayîna jiyana gel re têkildar e. Bawerî, edet, tore, rabûn rûniştin, gotinên pêşiyar, biwêj, nifir, dua, xwarin û hwd hemû jî di bin vê qadê de bi cih dibin. Baskê folklorê wisa mezin û fireh e ku ji hemû reng û halê civatê, ji her derê dinyayê bi şiklekî cuda an jî dibe ku heman be, reng vedaye.

Folklor ew zanist e ku çanda gel berhev dike, lêdikole û digihîne sentezeke . Ango folklor hemû pêkhateyên ku ji aliyê civatê ve hatine afirandin li gor rêbazên zanistî lêdikole, tîne beranberî hev û bi wan re sentezeke nû çê dike. Ji ber ku Kurd di cografyayeke mezin de berbelavin, heman tişt bi gelek nava hatine binavkirin. Di Kurdî de ji bo beramberê peyva folklorê de gelek nav hene. Bi kurdî bêjeya folklorê tê wateya zanista gelêrî an jî lêkolîna li ser gel. Li gorî Celadet Bedirxan "folklor, zanîna zanistiya xelkê ye." Di zaravayên kurdî de ji bo zanista folklorê bi kurmancî "zargotin" û "zanista gel", bi soranî "xelknaşî" û bi zazakî zanistiya şarî" tê gotin.

Folklor ne tenê zanista gel e, di heman demê de motîfên kulturî û neteweyî di hundirê xwe de dihevine. Herwiha bi dinyaya hundirîn a xelqekî û hemû hebûn û tunebûna berdest ve jî têkildar e. Folklor li ser pirsên wekî; mirovên berê debara xwe çawa derbas dikirin, dema birçî dibûn çi dixwarin, çawa rudiniştin, dewetên wan çawa bûn, di şahî û şîna de kirasên wan çawa bûn û hwd radiweste. Ev tiştên ku em di jiyana xwe de mîna tiştên kevî binavdikin, di demên berê de wateyên wan ên kurtir hebûn. Lê niha tenê wekî kevneşopî mane. Jixwe peyva folklorê ji dû peyvên îngilîzî pêk tê folk(gel) û lore(zanist) e. Wekî ku xûya jî dike bêjeya folklorê çavkaniya xwe ji gel hildide. Hemû tiştên bi mirovan re têkildar in, her dem û di her şertê de dikare bibe mijara folklorê. Loma jî folklor nikare bi dem û kesayetan re bê sînorkirin. Folklor tiştêkî zindî ye, bi mirovan re dijî û di avakirina kesayetan de jî roleke wê ya bibandor heye. Ango folklor dize, digihîje û bi heyîneke domdar ji bo gel terxan dibe. Divê baş bê zanin ku erk û armanca folklorê ne tenê ji bo derbasbûyîna şevbihêrkan an jî aşkirina zarokan e. Li gel van tiştan di hemû qadên jiyana de jî rolekî wê ya bibandor heye. Ji şahiyar bigire heta şînan, ji xwarinan bigire heta cil û bergan, ji lawayan bigire heta nifiran, hemû tişt dikevin bin bask û qadên folklorê. Ji ber vê yekê jî divê em vê têgehê ji wateya wê ya bisînor veçirînin û wê bi wateya wê ya berfireh û rasteqîn binirxînin.⁶

Kurdên Êzdî ên Sovyetê:

Êwra Kafkasyayê ya ku ji bo pêşdaçûna lîteratura Kurdî cihekî girîng bû, zêdetir di nava xwe da Kurdên Êzdî dihewand. Kurdên ku li Kafkasyayê dijîyan ne ji ber şerên di navbera Osmanî-Îran, şerên Cîhanê û ji ber sedemên dîtir di wan deman da koçê Kafkasyayê kirin. Wisa ku Kurd ji belgîyên dîrokê va 'eyan e, berê da li Kafkasyayê dijîyan. Li gor Kurdnasê rûs Mînorskî Kurd di demên pir kevnar de li herêma Kafkasyayê bi cih bûne. Li gor Gordon Childe û Vanilor, qewmên arî (ku Kurd jî di nav dane) berîya Îsa di salên 6000î da li Kafkasyayê belav bûne.⁷ Kurd B.Z 2000 sal berê vir va ye di nav axa ku niha Azerbaycan e dijîn. Li gor agahiyên ku ji kolandinên arkeolojîk û berhemên dîroknasên yawan ên antîk, qewmên Kurdan ên ûtî, gûtî, kûtî, kurtî (di wateya yên çiyayî da ne) di salên B.Z 2000an da li pêşên çemê Arasê ên başûr û bakûr, bi gotineke din di nav axa fireh ya ku navbera çemê Aras û Kur da ye û Kurdistan Sor jî hildide nava xwe da niştecîh in û ev yeka bi van agahîyan hatîye îspatkirin.⁸

Gelempêrî Kurdên ku li Kafkasyayê dijîyan Êzdî bûn û her di bin şexta koçberîyê da diman. Pêşîyê Şah Ebbas 24 Eşîrên Xorasanê dişîne Azebeycanê, dû ra gava şerê di



navbera Osmanî û Safevîyan da diqede di sed sala 17an da çend eşîrên Kurd ên Mereş û Rihayê mişextîyê Gurcistanê dikin. Ev eşîrên kevn tî helandin û tî asimîle kirin. Pê ra bi sedemên şer gelek deverên Kurdistanê dikeve bin banê Rûsyayê. Piştî şerê cîhanê yê yekem Kurdên Êzdî tî sirgunkirin û wan dişînin Qersa ku wê dewrê di nav tixûbên Rûsyayê de bû. Kurdên ku li Qersê û deverên wê dijîyan û di bin hikumdariya Rûsan da bûn wek komên piçûk li wir dijîyan. Li gor statîstîk berdestî di sala 1910an da bi qasî 5 hezar Kurdên Êzdî li wir dijîyan.⁹

Gava artêşa Rûsîya dawîya sala 1917an, (piştî şorişa Oktobê) ji Pişkavkazê vekşîya, artêşa tirkî kete wê deverê û bi deh hezaran Êzdî qir kirin.¹⁰ Pê ra bi saya mudaxaleya Îngîlîzan Tirk ji Kafkasyayê vedikişin û Kurd jî Pergala Bolşevîkan nas dikin. Bi dumahiya demê re Kurd sê caran tî sirgun kirin. Cara yekem dewra Stalîn de (1937) pêk tî. Cara duyem (1944) Kurdên misilman sirgunê Qazaqîstan û Ozbekîstanê dikin. Cara sêyem (1947) jî Stalîn hinek kurdên Êzdî ji Gurcistanê mişextî Qazaqîstan û Asya navîn dike. Kurdên Êzdî li Împêratoriye Osmanî û Iranê bin zordariya duqat de bûn; hin ya netewî, hin jî ya olî.¹¹

Mirov dikare wiha bibêje ku di nav Kurdên Êzdî da xwendin an jî xwepêşxistin qet tune bû. Hejmara xwendeyên di nava wan da gelekî kêmtir bû û ji ber bêderfetîyê ev yeka pêş da nedîçû. Her wiha şert û mercên û pergala di wan dema da derfet nedida ku Kurd xwe bigihînin cihêkî. Lewra di serdema serweriya feodalîzmê de derfetên xwendin û hişyariya çîna hejar gelek sînodar in û di nav kurdên Êzdî de jî ji ber baweriya dînî ya qedexebûna xwendinê ev derfet qet nînin. Bi danîna sîstema Sovyetê ev rewş diguhere û ji rencber, şivan û berdestiyên civaka feodal kesên zana, xwenda û pêşketî peyda dibin.¹² Di zemîneke weha de edebiyata kurdî ya Sovyetê bi giştî ji aliyê komeke kurdên Êzdî ve hat berhevanîn.¹³ Zêdetir berhemdarên Kurdî di Êtîmxaneyan da mezin bûn û bi saya derfetên pergala Sovyetê di zimanê xwe da perwerde dîtin û di dawî wêjeya cîhanê da cihê xwe girtin. Wek mînak hîmdarekî edebiyata kurdên welatê Sovyetê yê ewlin, nivîskarê eyan, bavê pomana kurdî Erebe Şemo / Erebe Şamîlov/ e¹⁴ ku yekem romana Kurmancî bi destê wî hatiye nivîsîn.

Ji ber van derfetan Kurdên Êzdî di berhemên xwe da jî li ser bawerî û edetên xwe sekinîne û nivîsîne. Di berhemên xwenda ew tişt nîşan kirine ku çawa ser cinyaz distirên, kotelê çawa girêdidin, jin gulyê xwe dibirin didin ser cinyaz, hewarî çawa tî wan çî cûreyî pêşnyaz dikin, xêrê çawa didin, usa jî qelen birîn, dewat, bindarûka cîwanan, eyda beranberdanê, berodan, eyda da li nav gund gera Kosegeldyan û gelek tiştên din. Evan tiştên êtnogirafi - debê yê usanin, ku niha gelek hatine bîrkirin.¹⁵ Di mijara nîşankirina edetên Êzdîtiyê da Wezîrê Eşo jî cihê xwe girtîyê û di romanên xwe da gelek li ser Êzdîtiyê sekinîye.

Wezîrê Eşo Kî Ye?

Wezîrê Eşo Nivîskar, wêjezan, dîrokzan, rojnamevan û wergêrê Kurd ê bi nav û deng Wezîrê Eşoyê Hûtî Begê 1ê Mijdara sala 1934an li paytexta Gurcistanê; Tîbilîsê hatiye cîhanê. Xwendin û perwerdeya xwe a destpêkê di dibistanên gundê xwe û ên li Tîbilîsê de bi giranî bi zimanê Ermenî bi cî anîye. Sala 1958'an fakûltêta Zanîngeha Yêrîvanê a dîrokê xilas kiriye. Salên 1961-1963'an li Lenîngradê (niha Petcrsbûrg) di beşa Kurdzanîyê de a Înstîtûta Rojhilatzanîyê, bûye pisporê dîroka Kurdistanê. Salên 1964-1994'an wekî redaktor, serrerastkir û kontrolkirekî çapemenîya Ermenîstanê ê sereke, her wisa jî wekî redaktor û wergêrê beşa weşanên bi Kurdî a Radyoya Ermenîstanê li wî welatî; Yêrîvanê kar û barên xwe bi cî anîne. Ji sala 1995'an hetanî sala 2015an li Paytexta Belçîkayê; Brûselê jîya û afirand. Wezîrê Eşo di sala 2015an de çû li ser diloanîya xwe.

Gelek gotar û raporên wî ên bi taybetî li ser pirsên Kurdzanîyê û li ser Kurdzanan, li ser dîrok, wêje û çanda Kurdên Yekîtiya Sovyetê û Ermenistanê bi şiklê lêkolînên zanyarî di berevok, rojname û kovarên Ermenistanê, Rûsyayê, welatên Ewropayê û Herêma Kurdistanê a Federal de bi Kurdî, Ermenî, Rûsî û Almanî hatine çapkirin.

Wezîrê Eşo, gelek berhemên nivîskarên Ermenî ên klasîk û hemdem ên pexşanê bi giranî ên li ser jîyana Kurdî û qehremanên Kurd bi wergerên xwe kirine mal û milkê xwendevanên Kurd. Bi wergera wî her wisa jî kurteromana nivîskarê Rûs ê mezin Arkadî Gayîdar a bi sernavê **Têrnûr û Koma Wî** hatiye wergerandin ser Kurdî û di beşa pirtûka fêran a Zimanê Kurdî de hatiye bicîkirin.

Wezîrê Eşo, di radyoya Yêrîvanê de pir salan şewirmendê derhênan bûye di warê amadekirina şanoyên radyoyê de ên li ser bingeha berhemên nivîskarên Kurd û Ermenî çêkirî. Du şanoyên radyoyê jî li ser bingeha serhatîyên wî bi xwe ên bi semavên **Tîgran û Mehmûd û Koçekê Derewîn** hatine amadekirin. Lê komedîya Wezîrê Eşo a bi sernavê **Remo, Şemo, Temo û Lawîk** çend salan li ser dika Tîyatroya Elegezê a Kurdî a gelêrî bi serkeftin hatiye nîşandan" (Eşo, 2020: Beşa Jînenîgarîyê) Wezîrê Eşo di qada çêkirinên radyoşanoyan da xebatkar û herwiha lîstikvanekî çê bû jî. "Wezîrê Eşo tim him dilqên sereke dilîst, bhim jî dewsgirtîyê rejîsor bû" (Boyîk, 2012: 369)

2.3.2. Berhemên Wî

Berhemên wî ên sereke ev in; *Mizgînî*(1976), *Xebera Dostan, Dengbêj Kal Bûbû*(1983), *Xaçatûr Abovyan, Kurd, Êzdî (werger), Pamp-Sîpan*(1986), *Dosyaya Barzanî Di Sandoqa Stalîn a Polayî De, Kurdzanê Mezin Qanatê Kurdo, Zargotinzanê Kurd ê Mezin*. Gelemperî pirtûkên Wezîrê Eşo ji tîpên kirîlî hatine latînîzekirin û di roja îroyîn da hatine weşandin. Lê wek mînak pirtûka wî ye bi navê *Mizgînî* hê jî ji bo tîpên latînî nehatiye latînîzekirin. Roman û novelên Wezîrê Eşo yê ku di weşanxaneyê Lîsê da çap bûne jî ev in:

Sîber, roman, 2016, Lîs
Qirme, roman, 2016, Lîs
Itibarî, novel, 2016, Lîs
Hosta Hovhannes, novel, 2016, Lîs
Tosînê Êşan, roman, 2016, Lîs
Kilam û Pênûs, lêkolîn, 2018, Lîs
Parîyê Berdemayî, çîrok, 2020, Lîs

Di Hersê Romanan da Mijar li ser Çi Ne?

Wezîrê Eşo nivîskarê sê romana ye. Navê romanên wî Tosinê Êşan, Sîber û Qirme ye. Ev roman jî weke romanên Kafkasyayê bi terza realîzmê hatîye nivîsîn. Romanên Kafkasyayê gelemperî bi vî terzî hatine nivîsîn ku dewra SSBC yê da ev terz hatibû pejirandin û nivîskar mijarên romanên xwe ji rastîyê hildidan û wisa dihunandin. Mirov dikare bibêje Wezîrê Eşo jî mijarên romanên xwe ji bûyerên rastî an jî zêdetirî wê rast hildaye. Herçiqas romannûsê me di romanên xwe da pesnê sosyalîzmê neda be û sosyalîzm rexne kiribe jî hîlbijartina mijarên romanên xwe ji jîyana rasteqîn mêtîye. Romana bi navê Sîberê da mijar li gundekî Kurdên Êzdî derbas dibe. Sîber navê keçekê ye û di wî gundî da yeke weke Sîberê bedew tine ye. Di wî gundî da û gundên dev û dor da kes nikaribûye ji bedewîya Sîberê ra kapa bavêje û heya niha tu kesî cil'et nekirîye ku here ji xwe ra bixwaze. Rojeke zivistanê ji gundên cînar hin mêvan ji bo xwezgînî tîna mala Etoyê bavê Sîberê. Nava wan da yekî xerîb bi navê Arşak heye ku qedrê wî li ba bavê Sîberê gelek e. Arşak ji bo kurê Xudo Sîberê ji Eto dixwaze. Wê şevê bavê Sîberê her çiqas ji ber gotinên Xudo aciz bibe jî li ser xatirê Arşak qîza xwe dide kurê Xudo. Xudo mirovekî pîs û tima ye. berîya dewatê qelendê Sîberê kêmtîne û gelek tiştên xirab dike. Eto jî ji ber tirsê gotin û galegalên xelkê xwe kerr dike û deng dernaxe. Xudo ji ber pîsîya xwe roja siwarkirina Sîberê jî dike çarşemê ku li gel Êzdîya roja çarşemê bûk nayên siwarkirin. Dema Sîber diçe mala xezûrê xwe gelek t'êdî û zilm dibîne. Xudo çiqas kirinên xirab hebe tîne serê bûkê. Malbavana Sîberê jî ji ber acizîya Xudo carekî tenê tê serî qîza xwe dixin. Sîber ji ber zilm û kirinên Xudo dawîya dawî berxwe nade û xwe dukuje.

Di romana bi navê Tosinê Êşan da jî mijar li gundekî Kurdên Êzdî ê di tixûbê Ermenîstanê da ye derbas dibe. Tosinê Êşan bi jina xwe va rojekî tîna gundekî Kurdan û ji axayê gund alîkarî dixwazin. Tosin bi jinê va kêmaqil in û serxwaxî di wan da kêmtîne. Ûsiv axayê gund alîkarîya Tosin û jina wî dike û Tosin dike rêncberê gund. Hemû malbatên gund heya tê destê wan alîkarîya Tosin û jina wî dikin. Tosin jî ji ber bêaqilîya xwe her wext zulmê li ser zarokên gund ên şivan û berxvan dike. Roj bi vî terî derbas dibin û rojekî dîwana hukumeta komînîzmê tê gundê wan. Hemû kesên komînan dikin û dest bi propagandaya komînîzmê dikin. Pê ra jî bîryarên avakirina kolxazê dibêjin. Ji ber ku Tosin rêncberê gund e û di nav gund da yê herî destteng û belengaz e, dîwana hukumetê Tosin weke berpîrsîyar hildibijêrin. Êdî Tosin ji ber bêaqilîya xwe dest bi fesadîya gundîyan dike û şiltaxan davêje gundîyan. Axayê gund dide sirgunkirin û gelek kal û pîr jî ji gund dide derxistin. Êdî Tosin û bi jinê va bi hêza dîwana komînîstan zulmê li ser gundîyan dikin. di gund da tu kes nikare li hember Tosin bi axîfe û hemû kes hêşîr dimînin. Hemû hebûna gundîyan bi avakirina kolxozê xilas dibe. Roj wiha derbas dibin û rojekî Tosinê Êşan gelek dixwaze goşt bixwe. Tenê bizineke wî û jina wî hebûye. Tosin ji ber cilektîya xwe ber xwe nade û tê bizinê serjê dike. Piştî ku bizinê serjê dike goşt dide kelandin. Lê berî ku goşt bikele Tosin dikeve ser sîtilê û goştê nekelîyayî dixwe. Jina Tosin carekê va tê derdixe ku Tosin bi kelegoştê ketîye û mirîye. Bi vî terî zilma Tosin jî xilas dibe. Gundî Tosinê Êşan defin dikin û roman wiha kuta dibe.

Di romana bi navê Qirme da jî mijar li ser bûk û kurê Şebabê Kurd e. Wisa ku kurê Şebab ê bi navê Tîtal ciwanekî xwende ye û berpîrsîyarê sedra gund e. Bi kesayet ji rih va girêdayî Komînîzmê ye û ji bo Komînîzmê kar dike. Emrê Tîtal wiha derbas dibe û wextê wî yê zewacê derbas dibe. Rojekî Tîtal diçe Tîblîsê û li wir keçeke bi navê Gezo

nas dike ku Gezo jî meriveke xwenda û girêdayî Komînîzmê ye. Tîtal bi saya keçmama xwe Gezo nas dike û sozê zewacê jê distîne. Bi vî terî Şebab kurê xwe dizewicîne û bûka xwe tîne gund. Ji ber ku mala şebab pîçûk bûye, ji bo bûk û zavayê teze, Şebab ji mereka mala Hesoyê Qereman cihekî çê dike û bûk û zava di vir da dijîn. Roj ji bo mala şebab bi şahî didomin û diçin. Lê rojekî Serokê KGB yê Ermenîstanê bi navê Koçoyan bi telefonê gazî Tîtal dike. Di wê zemanê da jî dewleta Komînîzmê ji bo pêşgirtina serhildanan çekên di nava gel da bi zorê kom dikin û yên ku çekên wan tinebin jî bi zorê wan didin stendin. Tîtal dema ku diçe bi dilekî serbilind diçe lê Koçoyan bi zarekî tûj li ser Tîtal da dixe qêrînî. Koçoyan pêşî Tîtal ditirsîne ku ew bi jina xwe çûne ketine mereka Hesoyê Qereman ku di wextê xwe da ji aliyê dewleta Komînîzmê hatiye sirgunkirin. Koçoyan ev yekî wekî sûcekî nîşanê Tîtal dide û wî ditirsîne. Bi dû ra jî Tîtal bi şertekî aza dike ku divê Tîtal Qirma bavê xwe jî bîne teslîmî tîtal bike. Lê hal ew e ku Qirmeya bavê Tîtal jî tune ye. Tîtal ji tirsan sozê teslîmkirina Qirmeyê dide û xwe aza dike. Bvê Tîtal ji ber vê bîryayê çî mal û milk hebe difiroşe û pere dide tîtal da ku bîçe Tîblîsê û bi dizî Qirmeyekî bistîne û bihere bibe Koçoyan. Tîtal diçe Tîblîsê mala apê xwe û bi dizî Qirmeyekî distîne. Lê berî ku şeva bi rê bikeve bi tevî kurapê xwe şerabê vedixwe û serxoş dibe. Bi wî serxoşîya xwe diçe li trêne swar dibe û berê xwe dide mala xwe. Dema hê trêna bi rê nakeve Tîtal derva Koçoyan dibîne û dixwaze hema li wir Qirme teslîmî wî bike. Lê ji ber ku serxoşê lingê wî diteîse û li erdê dikeve. Dema Tîtal li erdê dikeve jî Qirmeya di ber wî da jî dikeve erdê. Koçoyan wî demî Tîtal wekî bi nêta kuştina xwe sûcdar dike û Tîtal dide girtine. Ji ber nehatina Tîtal, Şebab diçe cem Koçoyan lê Koçoyan wekî ku heya wî ji tiştekî tineye diaxife û sozê arîkarîya azakirina Tîtal dide. Lê êmekî şûnda Koçoyan xeberê dişîne ku Tîtal sûcekî giran li hemberî xebatkarekî Komînîzmê kirîye û hatiye sirgunkirin. A bi vî terî Tîtal tê serwinda kirin. Piştî ra wext ser serwindakirina Tîtal ra derbas dibe û kurekî Tîtal çê dibe. Gezo navê kurê xwe jî Tîtal lê dike. Piştî du sal şûnda Koçoyan dixwaze Gezo bibe berpîrsîyarê gund wekî mêrê wî yê serinda. Gezo vê yekê qebûl dike û dikeve nava xebatên Komînîzmê. Rojekî Koçoyan gazî Gezo dike û bi wî ra bi nêteke xirab xeber dide û dixwaze wî tacîz bike. Lê Gezo dehfek li Koçoyan dide û wî dike erdê. Pêra dev ji karê xwe berdide û vê bûyerê tu carî ji kesî ra nabêje. Dawîyê da nivîskar di derheq Tîtal da dibêje ku Tîtal tu carî li mala xwe venagere û Gezo jî bi kesî nake, tenê kurê xwe mezin dike û dizewicîne.

Nîşaneyên Êzdîtiyê û Hêmanên Folklorîk di Romanên Wezîrê Eşo da

Weke ku me li jor jî behs kir di hersê romanên bi navê, Tosînê Ūşan, Sîber û Qirme ên Wezîrê Eşo da mijar li ser jîyana gundîyên Êzdî ne. Di romanên Tosînê Ūşan û Qirme yê da mijar li ser têtîlîyên gundî ên di navbera hevdu da û bi pergala Sovyetê ra ne. Lê mijara romana Sîbêrê tenê li ser têtîlîyên Êzdîyan e. Nivîskar ji ber ku bixwe jî Êzdî ye, mijarên xwe li dora jîyana Êzdîyan honandîye. Wisa ku di Romanên Wezîrê Eşo da bûyerdi gundên Ermenîstanê da ku tê da Kurdên Êzdî dijîn diqewimin. Wek mînak nivîskar di romana xwe a bi navê Qirme da wiha terîfagund dike:

‘Tîtal delalîyê mala Şebabê Emîr bû, li gundekî Kurdên Êzdî yê giran li navçeyê de di navbera çîyayan de li Ermenîstanê birayê çend xwişk û birayên ê herî biçûk bû.’¹⁶(Qirme, r.5)

Jê cuda nivîskar di romana Sîbêrê da têtîlîyên di navbera Êzdîyên Ermenîstan û Gurcîstanê bi devê karakterekî romanê wiha terîf dike:

Çi qasî jî em kurê bavê hev in, wekî Êzdî gulîyê darekê ne, lê em îro hatine dawa merivatiyê ji we dikin. (Sîber, r.13)

Nîşaneyên Olî:

Herçiqas nivîskar di romanên xwe da Kurdên Êzdî bikar anîbe û li gor bawerîya wan mijar honandibe jî, di romanên da nîşaneyên bawerîyê ji yên edetî gelekî kêmîr in. Mirov dikare wiha bibêje ku bawerîyên Êzdîyên Kafkasyayê zêdetir wek edetî dihate binav kirin. Lê çî Kurdên Êzdî û çî jî yên misilman be, ji ber yekmilletîyê edet zêdetir wek hev in. Edetên cuda jî ji ber sedema olî ye ku bandorê li ser edetên gel dike. Wek mînak di nav Êzdîyên Kurd da vexwarina şerabê di Kurdên Misilman da tine. Ji ber ku Êzdîyan da vexwarina Eşqî Şems(Şems wateya tavê da ye) û gelek vexwarinên ji bawerîyê pekîyane hene. Lê di misilmantîyê da vexwarina Şerabê helal nîn e.

Dua û Nifir:

Ji bo Êzdîyên kavkazê sonda herî belav bûyî ew bi navê Şems bû.¹⁷ bêguman Wezîrê Eşo jî di romanên xwe da dua, son û nifiran herî zêde bi navê Şems bikar anîye. Tenê carekî jî navê *Melekê Tawis* bikar anîye. Di romana Tosinê Êşan da dema Tosin bi jîna va xwe tî gundê Êzdîyan û ji gundîyan alîkarî dixwazin Êşiv axa ê gund wan dihewîne. Bi bersiva erênî ra jî Tosin van duayan Êşiv beg ra dike:

Ez ê her roj, gava Şems nedîr dide, li ber Şems dua û dirozgan li te û neferê te bikim...

-Bera Şems mertala xwe bide ser milê zîlamê te.¹⁸ (Tosinê Êşan, r.9)

Wekî ku bi van duayan tê dîtin, Şems(tav) li gel Êzdîyan pîroz e. Her wiha alîkarî bi Şems jî tê xwestin. Li gor ku me di dîyalogên romanê da dîtin, ne tenê ji bo duayan, ji bo nifiran jî Êzdî xwe dispêrin Şems.

Eger ev jî wekî ew ê te got bêesil derket, ez ê çî bikim? Ez ê bi tenê wî teslîmî şûrê Şems bikim. (Tosinê Êşan, r.11)

Di hersê romanên da ji alîyê nîşaneyên olî va herî zêde peyva Şems hatîye bikar anîn. Her wiha karakter şikuranînê bi Şems û Melekê Tawis dikin. Wisa ku di romana Qirmeyê da dema Tîtal ji alîyê Komînîstan va nayê girtin şikra xwe û şabûna xwe wiha dide der:

-Şikir ji te re Xwedê, Şemsê Kibîr, şikir ji te re Melekê Tawis, ne ezî aza me. (Qirme, r.88)

Dawetên Rojên Çarşem:

Nîşaneyêke ola Êzdîyatîyê jî ew e ku rojên çarşemê dewat nayên kirin. Jixwe di bawerîya Êzdîyan da cejna Çarşema Sor heye ku li gor vê bawerîyê Melekê Tawis dinya roja çarşemê xilas kirîye. Ji ber vê hindê di nava Êzdîyan da dawetên roja çarşeman xirab û qedexê ye. Di romanê da ji bo vê rojê û wateya wê wiha hatîye sêwirandin:

Eto bi destê zavê ve çû, rojeke bêtir nêzik ji bo wê yekê kifş kir ku diket roja pêncşemê, ji ber ku li gorî ayîna dîn û adetên Êzdîyan siwarkirina bûkê di rojeke hefteyê a çarşemê de guneh û qedexê ye. (Sîber. r.56)

Di romana Sîberê da dema malhezûrên Sîberê roja çarşemê tî ku bûkê bibin apê Sîberê Emo wiha diji wan derdikeve û dibêje:

-Kuro, lawo, hûn Roma Reş in, ne Êzdî ne ku vê bêdadîyê, vê namerdîyê û zor û zîlmê li me dikin? Îro çarşem e, hûn çawa ji Xwedê diwêrin. (Sîber, r60)

Nîşaneyên Edetî:

Weke me destnîşan kir, di romanên Wezîrê Eşo da ji nîşaneyên olî zêdetir ên edetî hene ku ev herdu têgeh têkelî hevdu ne. Di romanên da pesnê Sovyetê zêdetir rexne li pergala wan hatiye û zilma li ser Êzdîyan di gelek cihan da hatiye nîşandan. weke ku me di beşa Kurdên Êzdî ên Sovyetê da jî destnîşan kir, pergala Sovyetê li dijî axatî û şêxan bû. Ji ber vê yekê di wê demê da çi baş û çi jî nebaş, gelek şêx, axa û pîrên Êzdîyan hatin serwindakirin û mişextî kirin. Di dema Lenîn û Stalîn da jî Êzdî ji ber baweriyên xwe gelek tedî û zilm dîtine. Di romanê da ji bo vê yekê hevokeke wiha derbas dibe ku kirinên wê demê radixe li ber çavan:

Komunîstan Lenîn û Stalîn wekî Xwedayê xwe didîtin, lê ji ber ku şêx û pîr Xwedênas bûn, xelk, mirîdên xwe jî dikirin Xwedênas, loma jî partîya komunîstan dewleta Sovyetîyê ew şêx û pîr wekî paşverû û dijminên xwe didîtin. Ji ber vê yekê jî çend şêx û pîrên gund jî sirgûn û serwinda kirin. (t.u..r73)

Mirin û Binaxkirin:

Nivîskar di romanên xwe da berî behsa edetên Êzdîyan bike her dibêje ku li gor edetî an jî edetên Êzdîyan. Wisa ku di romana Tosinê Êşan da ji bo edeta şînan wiha teswîr hatiye kirin:

Xelk ji gundên din dihatin hewariyê, gund û gundîtî li dora cinyaz dicivîya, jinan û mêran stran davêtin ser rehmêtî, şêx û pîran qewl û beyt digotin, ên hezinî û yên dilbikul digirîyan, mêran 'Birawo' dikirin. (Tosinê Êşan, r.79)

Di vir de 'Birawo' kirin edetê Êzdîyan e ku dema cinyaze berîya tê definkirin ji alîyê bira, pîsman û dostan va sê cara tê bilindkirin û datanîn. Her wiha dema cinyaze bilind dikin jî pev ra dibîjin 'Birawo'. Ev edet bêguman di nav Êzdîyan da heye û tê nîşaneya hezkirinê, kul û keserê û êşê. Dema helbestvan Fêrikê Êşiv jî diçe li ser dilovanîya xwe cinazê wî tê 'Birawo' kirin.¹⁹ Ji bilî wê di romana Sîberê da jî bavê Sîberê ji ber mirina qîza xwe û ji ber êşa wê 'Birawo' dike. ev yeka di romanê da wiha tê tasfîkirin:

Vê peyva 'Birawo' mêr bi tenê dema mirina mêran û ew jî a birayan, kurapan, merivên ji xwîn û qinyata xwe ên herî nêzîk dibêjin, lê qet tu caran ne li ser jinan. (Sîber, r.130)

Li gor edetên binaxkirina edetên Êzdîyan da romana bi navê Tosinê Êşan wek neynikekî ye. Di romanê da dema lehengê xirap Tosin dimire li gor edetên Êzdîyan gundî cinyaz binax dikin. Wisa ku di destpêkê da ji bo binaxkirinê wiha hatiye nivîsîn:

Lê berî vê yekê em ê her tiştî li gorî urf û edetê me bikin: Cinyazê wî bi destê şêx û pîran, ên ku hetanî niha ji ber destê wî filitîne, bidin şûştin, kefen bikin û hê di nava kulêv da bipêçin û girê bidin. (Tosinê Êşan, r101)

Li gor ku roman agahî dide me, dema di nav Êzdîyan da yek mir berî hertiştî ji alîyê şêx û pîran tê şûştin û bi dû ra jî di nav kulavan da tê pêçandin. Her wiha di derheqê defnkirinê da roman wiha didome:

Mêrên gund hemûşk hatin hundirê merekê. Li gorî edetê, jin ji ber wan rabûn ser pîyan û vê carê ew erketin deriyê malê, çimkî bê gotin, bê eşeratdan jî, ji awa, fesala hatina mêran texmîn kirin ku wê cinyaz bibin. (Tosinê Êşan, r.110)

Piştî şûştina cinyaze, mêrên gund ji bo birina cinyaze tîn li ber deriyê mala şîn li lê.

Xortan li gorî edetên Êzdîyan, cinyaze di nav kulêv de sê caran ji erdê qetandin û sê caran danîn ser erdê, hê hilbirîn, danîn sermilên xwe û berê xwe dan pala çiyayê serfêza gund. (Tosinê Êşan, r.111)

Pê ra jî li gor romanê da hatîye gotin, cinyaze tê kulav kirin û sê caran tê rakirin û daynanîn. Di vir da sê cara hilanîn û datanîn wateya 'Birawo' kirin e. Herçiqas di romanê da Tosin karakterekî nebaş be û ji ber vê yekê gundîyên di romanê da dema hilanîna cinyaze pev ra nebêjin 'Birawo' jî mirov têdighêje ku wek edetî sê caran tê hilanîn û datanîn. Berîya ku gundî cinyaze bibin li ser goristan agahî didine tevirkolan ku merzelê Tosin bê şamî çê bike. Li gor edetên Êzdîyan berîya yek bête defnkirin şamî ku ji bo ronahîyê bide şamî tê dadan. Di bawerîya Êzdîyan da ev edetê kevn e lê di demên dawî da êdî agir nayê dadan. Di filma Zarê da jî, ku di sala 1926an hate kişandin û jîyana Kurdê Êzdî hildaye dest, dema birayê Zarê ji ber sedema şer dimire li ser cinyazê wî jî agir tê dadan.²⁰

Di pirtûkê da jî ev edet wiha tê behskirin:

Çawa gotibûn tevirkolan wan jî eynî bi wî awayî mezê kolabûn. Bê şamî. Xema talaşa kê bû mezê Tosin de şamîyê çê bike, di ser re bi daran ava bike û hê axê bixê ser: Li gor edetên Êzdîyan. (Tosinê Êşan, r.111)

Piştî ku cinyaze tê defnkirin hemû miletên li ser mexber wek edetî tên mala şîn li lê. Ev edet ne tenê di Êzdîyan da, gelemperî di hemû bawerîyan da heye. Ji ber ku nivîskar dîsa wek edetên Êzdîyan binavkirîye em ê cî bidin vê gotinê jî:

Dîsa li gor edetên Êzdîyan, gotî hemûşk biçûna ber derîyê Tosin û li wira sersaxî bidana. (Tosinê Êşan, r.111)

Xwekirina Cil û Libasan

Berhemdar di berhemên xwe da hin cihan wisa behs kirîye ku edetên Êzdîyan qet nehatîye jibîr kirin.

Wî zemanî Êzdîyên Tîblîsê, ku hemûşk di navbera du dehsalîyên dawî de ji gundên xwe yê Ermenîstanê çûbûn wir û girêdanên wan bi gundên wan re hê qût nebûbûn, erf û edet, deb û rizma kal û bavan, Kurdîtiyê hê jî diparastin.... Serê xwe pê şer û şemeqîyan, temezîyên ku ji wan re dogotin, heftreng girê didan, ku mêr wan serqot nebûnin, ku di nava gel de wekî tiştêkî bênamûsî, şermî dihat dîtin. (Qirme, r.16)

Bi wî awayî nivîskar sergirtina jinên Êzdî spartîye edetên Êzdîyan. Di hin cihan da jî behsa cil û libasan kirîye wiha gotîye:

Bira û jinbira li Tîblîsê bûn, bi ser de jî li wir çend terzîyên xisûsî hebûn ên dirûtina cil û bergên Kurmancî ku ji nava Êzdîyên wir rabibûn. (Sîber, r.43)

Her wiha rewşa Kurdên wê demê û asimilasyona wan ji hêla çanda cilan da nîşanê me dide. Nivîskar di hin cihan da jî wek zimanekî rexneyî behsa bandora Gurcî û miletên din li ser Kurdên Êzdî dike:

Belkî kirin û gotina Arşak î bi vî awayî di edetên Êzdîyan ê kal û bavan, ê guund de tine bû, çimkî ev awa wê bihata hesibandin wekî 'siviktî', 'negiranî' ya mêrê ciwamêr, lê li bal mêrên Êzdîyên Tîblîsî ew awayê axaftinê ê bi heytehol di bin tesîra Gurcan û miletên dinê de bûbû wekî adetê nû. (Sîber, r.17)

Zewac:

Weke edetêke din, di romana Sîberê da em rastî edetên Êzdîyan ên zewacê tên. Nivîskar dîsa berîya behsa edetê bike weke edetê Êzdîyan binav dike. Mirov dikare

wiha bibêje ku nivîskar tu derfetê nade xwîner ku li ser van edetan bifikire. Di romanê da di derheq edeta zewacê da ev nîşane hene:

-Li gorî atedên me Êzdîyan, zava nayê siwarkirina bûkê; dergistîya xwe, ew bi heval û hogiran re li ber dara xwe dimîne heta dergistîya wî tînin. (Sîber, r.62)

-Lê piştî siwarkirin û anîna bûkê gotî govend, li gorî adet, du şevan jî bigerîya; bi amadebûn û beşdarbûna bûkê. (Sîber, r.76)

-Li gorî edetên me, wekî zavayê teze riya xwe vekira, ez gorî destvala nehatama. (Sîber, r.38)

-Li gorî adên kal û bavan hetanî neçûna serlêdana qîza xwe rêya wê li mala bavê venedibû û neferên mala bavê jî xwe ji serlêdana bê sebebên grîng, ne bi adetî bi şûn de digirtin. (Sîber, r.83)

Vexwarina Şerabê:

Di romanê da nîşaneyê edetî û sereke jî vexwarina Şerabê û Eraqê ye. Weke ku me li jor jî behs kir, di nav Êzdîyan da vexwarina şerabê edetêke û di romanê da jî di gelek cihan da derbas dibe. Li gor ku nivîskar behsa vê edetê dike di civînekê da an jî di şahîyan da berî her tiştî şerabê vedixwin û bi dû ra jî dikevîne sohbeta hevdu. Şeraba ku tê vexwarin jî wek 'eşqî Şems' tê binavkirin. Ev vexwarin zêdetir ji bo şeref û tendirustîya hevdu ye. Ji bo têgihîştinê em dikarin çend heb mînak ji romana Sîber û Qirmeyê wiha bidin:

-Li gorî edet hemûşkî eşqî Şems vexwarin. Di pîşt re salixî, noşa her du gulan; bûk û zavê...Piştî vexwarina eşqa Qedîbilbanê Qedîmî û eşqa mêrê oxirê, ev yek jî li gorî edetên Êzdîyên li Sovyetê, hê mêvanên kêfxweş î serxweş xatirê xwe ji Memê û Eto xwastin. (Sîber, r.27)

-Zûtirikê nan, xwarin, fêkî û hilbet, mutulgên araq û şeraba Gurcistanê li ser sifreyê rêz kirin. (Sîber, r.41)

-Li gorî adet berî hemûşkî nan danîn. Di pîşt re mutulgeyên araq û şeraba deşta Rewanê li ser textê rêz kirin. (Sîber, r.100)

-Li gorî adetên Êzdîyên Ermenîstanê û Tibilîsê berî hemûşkan eşqa Şems, mêrên dîwanê, wekî wan ên bihurtî, pîroz bi nav dikirin, vexwarin, di pişt re hê bi salixîya mêrên amade û hilbet, wekî dîyarkirina rêz û hurmeta berî hemûşkan a mêvanan. (Sîber, r.101)

-Hinek mêrên Tibilîsê yê Êzdî di warê zehfvexwarina şerabê de temamîya bajêr û gundên Ermenîstanê de jî, ji kî derê ew hatibûn wir, deng dabûn, navê wan derketibû wek şerabvexwirê ku ji vexwarina gelek şerab serxweş, sermest nabin. (Qirme, r.105)

Bi vî awayî nivîskar Wezîrê Eşo xemla ola Êzdîtîyê li kirasê berhemên xwe kirîye û wisa pêşberî xwîneran kirîye.

Hêmanên Folklorîk:

Nivîskar Wezîrê Eşo di romanên xwe de li gel nîşaneyên Êzdîyatîyê, zimanekî folklorîk bikar anîye û berhemên xwe wisa xurt girtîye. Dema em bala xwe didin nîşaneyên Êzdîyatîyê jixwe gelek edet hene ku ew bixwe jî dikevin nava hêmanên folklorîk de. Ji bilî edetên ku di pirtûka xwe de bikar anîye, gelek gotinên pêşîyan û biwêj jî bikar anîye.

Gotinên Pêşîyan:

Jin jî hene jinkok jî hene. (Sîber, R.19).

Berf ji spî ye, lê kûçik di ser de gû dîkin. (Sîber, r.115).
Aş bi xeyalekî, aşvan bi xeyalekî. (Sîber, r. 116).
Gavan garan berda, bêxwedî û beredayî hişt, lê ji xwe xwedîyê garanê jî ew bernedan.(Sîber, r. 124)
Bê rehma Xwedê çilo ji darê nayê xwarê (Sîber, r. 16).
Bavê te siwaran kuşt an peyayan (Sîber, r. 28).
Meriv dewê xwe yî ceribandî nade bi mastê xelkê yî neceribandî (Sîber, r. 31).
Dîwaro, ji te re dibêjim, bûkê tu guhdar be (Sîber, r. 87).
Hînkirîyan hîn neke, lê gava hîn dikî, ji bîr neke (Sîber, r. 112).
Du sere çê naçin ber balgiyekê(Tosinê Êşan).
Çima xizanî ? wî bersiv da : “çimkî nezanin” (Tosinê Êşan).
Dizê bîstanan kifş dibin zivistanan(Tosinê Êşan).
Zikê xwe sal dazdeh mehên xwedê li malan diçêrand(Tosinê Êşan).
Kurmê darê ne ji darê be zewala darê tune(Tosinê Êşan).
Yê li bin xwe ker kiriye, lê yê wî siwar bûye dike zarezar(Tosinê Êşan).
Meriv çi qasî şivikê ber kûçkan bihejîne ew ê bêtir dir bibin(Tosinê Êşan).
Çêjikên gura ji meriv rre nabin bav û bira(Tosinê Êşan).
Çaxê dibû xelaya mêran got, navê dîkan diadanîn evdilrehman(Tosinê Êşan).
Wekî hçkerûnê di destê xwe de çêkî û bidî ber, ew bîxwe, wê bibêje : “deve min şewitî, lê destê te neşewitî”(Tosinê Êşan).
Wekî tu goştê can î
Jê kî bidî merivê beyanî
Axir oxir dîsa tu poşman î(Tosinê Êşan).
Hesinê ne xaş ne dibe kêr, ne dibe das. lê hesinê xaş hin dibe kêr him dibe das.(Tosinê Êşan).
Malê dinyayê qirêja destan e(Tosinê Êşan).
Bedilesla neke şemçirax(Tosinê Êşan).
Ecel hat nade mecal(Tosinê Êşan).
Xwedê dûr dike derewîn nake(Tosinê Êşan).
Mirin emrê rebbê min e, bera sor e li ber derê her kesî ye (Tosinê Êşan).
Gava besa yekî dikî, çi li ser xênî, çi li ber dêrî(Tosinê Êşan).
Bertîl berê kaviran nerm dike. (Qirme , r.9)
Gewirîya qul ziwa namîne.(Qirme, r. 11)
Malê dinyayê strûyê mêrane. (Qirme, r11)
Xebatçiyê xwe yo, hezkirîyê xelkê yo. (Qirme, r 39)
Bipêje û hê ji devê xwe birêje. (Qirme, r.60)
Paşî tire, kezî kurê. (Qirme, r.65)
Mala zêra xirab dibe, mala mêra xerab nabe. (Qirme, r. 90)
Meriv dilê sê savarê xweş dike. (Qirme, r,92)
Kurê helal ne berpirsîyarê kirên bavê xwe ye, ne jî bav berpirsîyarê kar û barê lawê xwe ye. (Qirme,r.145)

Biwêj

Xemên xwe danîn ber seren xwe(Tosinê Êşan).
Kevir li ber bûn penêr(Tosinê Êşan).

Avê di solê de vexwarin(Tosinê Êşan).
Ji rêya xwedê ketin(Tosinê Êşan).
Xêfika dile xwe bûyîn(Tosinê Êşan).
Qidûmê çokan nemabûn(Tosinê Êşan).
Saw ketibû ser wan(Tosinê Êşan).
Bîzînê wê dihate dorê(Tosinê Êşan).
Jixwe razî bûn(Tosinê Êşan).
Mocê dînîtiyê pê girtin(Tosinê Êşan).
Bi hemdê xwe gav dan(Tosinê Êşan).
Qurbet qurbet ajotin(Tosinê Êşan).
Pîfî ezman kirin(Tosinê Êşan).
Nan û av kirin(Tosinê Êşan).
Gef lê xistin(Tosinê Êşan).
Ava sar ser de kirin(Tosinê Êşan).
Xwîn ji nava wan diçû(Tosinê Êşan).
Wekî guleyekî lê ginhavt(Tosinê Êşan).
Li ezmana xistin(Tosinê Êşan).
Xwîna xwe pê re xwarin(Tosinê Êşan).
Xew neket çava(Tosinê Êşan).
Lingên wî li erde negirtin(Tosinê Êşan).
Pîştî xwe girêdan(Tosinê Êşan).
Hişê xwe winda kirin(Tosinê Êşan).
Begemiya xwe dayîn(Tosinê Êşan).
Birnê wê şikestin(Tosinê Êşan).
Mineta xwe ji kesî negirtin(Tosinê Êşan).
Rûyê xwe tîrş û tal kirin(Tosinê Êşan).
Xwe bike erd û xwelî(Tosinê Êşan).
Taba xwe neanîn(Tosinê Êşan).
Serê poz bersiv dan(Tosinê Êşan).
Nîskeke di nava pîsiyê xwe de dîtin(Tosinê Êşan).
Hişê xwe berevî ser hev kirin(Tosinê Êşan).
Anîna ser zîn(Tosinê Êşan).
Zebeş xistin bin çengên wî(Tosinê Êşan).
Pê re kap avêtin(Tosinê Êşan).
Kajovajî kirin(Tosinê Êşan).
Zar û ziman lê negeriyân(Tosinê Êşan).
Kilîta reş li der ketin(Tosinê Êşan).
Ji rûbarê dine qeliyan(Tosinê Êşan).
Patka stûyê xwe dîtin(Tosinê Êşan).
Hefsa xwe kirin(Tosinê Êşan).
Agir pê ketin(Tosinê Êşan).
Dere ve hatin (bêtehemmul)(Tosinê Êşan).
Agir û alaz ber çûyîn(Tosinê Êşan).
Persenga deve xwe zanîn(Tosinê Êşan).
Zimanê xwe karîn(Tosinê Êşan).

Bi deve xwe nikarin(Tosinê Êşan).
Emrê teyrê sîmir kirin(Tosinê Êşan).
Siya xwe tirsîn(Tosinê Êşan).
Tab nekirin(Tosinê Êşan).
Berbat kirin (berbelav kirin)(Tosinê Êşan).
Pozê xwe bilind kirin(Tosinê Êşan).
Ciyê xwe quloz bûn(Tosinê Êşan).
Dî xwe de şewitîn(Tosinê Êşan).
Of nekirin(Tosinê Êşan).
Teqîn ji bine beroş anîn(Tosinê Êşan).
Ne ku hê, lezek bere, îsal heft sale mirî bûn(Tosinê Êşan).
Loş bûyîn (wek mirikî dirêjkirî)(Tosinê Êşan).
Kelûgoşt bûn(Tosinê Êşan).
Bînvajî bûn(Tosinê Êşan).
Dinya dîtîn(Tosinê Êşan).
Anîna ser zîn(Tosinê Êşan).
...êdî ew gotin neanîn ser per û baskê xwe (Sîber, r. 14).
Hûn kêr, em penêr (Sîber r. 18)
Em di guhê gê de bûn (Sîber, r. 34)
Lê wan jî xwe dabûn mala metê, ker kiribûn (Sîber, r. 91).
Sîber ne sêva deve wan e. (Sîber, r.7)
Linge me dixin deve xwe ku em qîzên wan ji wî kurê xwe re bixwazin. (Sîber, r.13)
Wekî serjinikan diaxive. (Sîber, r.20)
Çima! Deste min û kurên min di bin keviran de ne ku em nikarin ji bûka xwe re cil û bergan bikirin. (Sîber, r.21)
Xwedê çawa şiva reş li çavê me xisti bû. (Sîber, r.35)
Serî heyê, binî tune (Qirme, r.36).
Pê sivikbûyîn (Qirme, r.49).
Aqil sivikbûn (Qirme, r.36).
Dibe şarûr û bilbil, mû li zimanê wî napîçike (Qirme, r.60).
Tama şîr ji devê wî tê (Qirme, r.66)
..xwe li ser darê du lingan bigire (Qirme, r.77)
Ro kir û pîva (Qirme, r.82)

ENCAM:

Di serdema modern da ji bo naskirina civakê yek jî çavkanîyeke sereke roman e. Ji ber vê hindê ji bo sepandina nîşaneyên Êzdîyatîyê û hêmanên folklorîk berhemên ji destên nivîskarên Êzdî derketine dikarin bibin çavkanîyên xurt. Wekeku hate kolandin Wezîrê Eşo li ser bawerîya xwe bû û bawerîya xwe li kirasên berhemên xwe dikir. Wisa ku di hersê romanên wî ên hatine analîz kirin de ev rewş bi awayekî eşkere xwe dide dest.

Herçiqas nivîskar ji aliyê bawerîya xwe berhemên xwe tije kiribe jî di vegotina wî da qelasîyek ber bi çav e. Lewra dema nivîskar wexta ku behsa edet an jî bawerîyên Êzdîyan dike di gelek cihan da dibêje 'Li gorî adetên Êzdîyên Ermenîstanê..(Sîber,

r.101)', 'Li gorî atedên me Êzdîyan..(Sîber, r.62)' û bi vî awayî midaxale li berhemê dike û nahêle ku xwîner li ser wan tiştan bifikire.

Jê cudatir nivîskar ne ewqas girêdayê pergala Sovyetê ye. wisa ku di berhemên xwe da ji pesnê Sovyetê zêdetir rexneyan li pergala wan dike û kirinên wan ên li ser Êzdîyan radixe ber çavan. Lê di vê vegotinê da tiştê grîng ew e ku nivîskar rexneyên xwe ne rasterast, wisa ku bi devê karakteran û tevgerên wan dike.

Bi lêkolandina hersê berheman va me dît ku nivîskar heta ku jê hatiye hewl daye romanên xwe bi çavdêriyek realist binivîse. Loma jî zimanekî sade ku di nav civatê de çawa hatibe bikaranîn eynî wisa bikar anîye. Ji bo xurtkirina romanên xwe jî gelek hêmanên folklorîk bikar anîye. Di hersê romanên xwe de gelek nifir, gotinên pêşîyan û biwêj bikar anîye ku ev jî nîşaneya serkeftina romanên wî ne ku berhemna xurt dikin. Mirov dikare bibêje ku nivîskar karakterên xwe nas dike û ji rabûn û rûniştina wan hilde heta zewac û mirina wan jî li ser vê zanebûna xwe dirêşîne. Jiyana ku nivîskar xêz dike ji xwînera re ecêp nayê û nêzî rastiye ye. Ev jî bi zanebûna nivîskar ya civatê û xurtbûna çavdêrbûna wî re eleqader e.

Wek encam em dikarin bibêjin ku ji bo lêkolandina tesîra ola Êzdîtîyê û hêmanê folklorîk di romanên Kafkasyayê da ev berhemên Wezîrê Eşo çavkanîyên xurt in. Lewre di derheqê jiyana Êzdîyatî de gelek agahiyên bi qîmet hene. Ji romanên Wezîrê Eşo nîşaneyên Êzdîyan û folklorê ên di derheqê zewac, mirin û binaxkirin, dewat, vexwarina şerabê, xwekirina cil û libasan, dua û nifir dawetên rojên çarşem, gotinên pêşîyan û biwêj gelek bûn û me jî ji hevokên romanên minak dan û raxiste ber çavan.

ÇAVKANÎ:

- Berivan Can Emmez, Batman Ezidîlerinin Defin Pratikleri Üzerine Etnografik Değerlendirmeler, Antropoloji, h.29, Oca 2015.
- Tosinê Reşîd, *Êzdîyatî Oke Hê Jî Nenaskirî*, weş. Lîs, Reşemî 2010, İstanbul.
- Torî, *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik Ve Yezidiler*, weş. Berfin, Adar 2000, İstanbul.
- Sedat Ulugana, *Kurdolojiya Sovyetê û Kronolojiya Edebiyata Wê ya Kurdî(1922-1991)*, Wêje û Rexne, h.9/10, Diyarbakır-2017.
- Filitoğlu, Hasan, *Hêmanên Folklorîk di Romanên Elîyê Evdilrehman de, Zaningehe Bingolê(Teza Mastira ya Çapbûyî)*, 2020.
- Hêjarê Şamil, *Diyaşpora Kürtleri*, Perî, 2015.
- Hüseyin Can, *Kürtler ve Stalin*, İşçi Kolektifi Yayınları, Nisan 2013.
- Tosinê Reşîd, *Kurdên Yekîtiya Sovyetê: Berê û Niha, Bîrnebûn*, hej 42, havîn 2009
- Zülküf Ergün, *Ducemseriya Realîzma Sosyalîst Di Romanên Erebe Şemo û Heciyê Cindî De*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.9, h.2, Mijdar -2017.
- Eskerê Boyîk, *Nûra Elegezê; Çend dîdem ji Edebyeta Kurdên Ermenistanê*, weşangeha Dengê Êzîdiyan, Nîsan 2004- Oldenburg.
- Wezîrê Eşo, *Sîber*, Lîs, Diyarbakır,2016.
- Wezîrê Eşo, *Qirme*, Lîs, Diyarbakır,2016.
- Wezîrê Eşo, *Tosinê Êşan*, Lîs, Diyarbakır,2016.
- <https://www.youtube.com/watch?v=jiu89U8YRig> (Dîroka têgihîştinê 10.10.2022)
- <https://www.youtube.com/watch?v=ZAtK7jZQ8Pc&t=619s> (Dîroka têgihîştinê 18.10.2022)

Perawêz:

- ¹ Can Emmez, Berivan, *Batman Ezidîlerinin Defîn Pratikleri Üzerine Etnografik Değerlendirmeler*, Antropoloji, h.29, Oca 2015, r.164
- ² Torî, *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik Ve Yezidiler*, weş. Berfîn, Adar 2000, İstanbul, r.53
- ³ Can Emmez, Berivan, h.m, r.165
- ⁴ Can Emmez, Berivan, h.m, r.164
- ⁵ Reşîd Tosinê, *Êzdîyatî Oleke Hê Jî Nenaskirî*, weş. Lîs, Reşemî 2010, İstanbul, r.27
- ⁶ Filitoğlu, Hasan, *Hêmanên Folklorîk di Romanên Elîyê Evdilrehman de*, Zaningehe Bingolê, 2020. R.4.
- ⁷ Ulugana Sedat, *Kurdolojiya Sovyetê û Kronolojiya Edebiyata Wê ya Kurdî (1922-1991)*, Wêje û Rexne, h.9/10, Diyarbakır-2017, r.36.
- ⁸ Şamil Hêjarê, *Diyaspora Kürtleri*, Perî, 2015, r.23.
- ⁹ Can hüseyin, *Kürtler ve Stalin*, İşçi Kolektifi Yayınları, Nisan 2013, r. 31.
- ¹⁰ Reşîd Tosinê, *Kurdên Yekîtiya Sovyetê: Berê û Niha, Bîrnebûn*, hej 42, havîn 2009, r.14
- ¹¹ Reşîd Tosinê, h.m, r.13
- ¹² Ergün Zülküf, *Ducemseriya Realîzma Sosyalîst Di Romanên Erebe Şemo û Heciyê Cindî De*, e-Şarkîyat İlmî Araştırmalar Dergisi, C.9, h.2, Mijdar -2017, r.655
- ¹³ Ergün Zülküf, h.m, r.645
- ¹⁴ Boyîk Eskerê, *Nûra Elegezê; Çend dîdem ji Edebyeta Kurdên Ermenistanê*, weşangeha Dengê Êzîdîyan, Nîsan 2004- Oldenburg, r.23.
- ¹⁵ Boyîk Eskerê, h.b, r.38
- ¹⁶ Eşo Wezîrê, *Qirme*, Lîs, Diyarbakır, 2016. r.5
- ¹⁷ Reşîd Tosinê, *Êzdîyatî Oleke Hê Jî Nenaskirî*, h.b. r.84
- ¹⁸ Eşo Wezîrê, *Tosinê Êşan*, Lîs, Diyarbakır, 2016. r.9
- ¹⁹ Ji bo zêdetir binêre,
<https://www.youtube.com/watch?v=ZAtK7jZQ8Pc&t=619s> (10.02.2022)
- ²⁰ Ji bo zêdetir binêre, <https://www.youtube.com/watch?v=jiu89U8YRig> (10.10.2022)

Wezîrê Eşo'nun Romanlarında Ezidilik Nişaneleri ve Folklorik Öğeler

ÖZET:

Kafkasyanın Ezidi kürtleri eski zamanlardan bu yana oranın yerlileridirler ve hala da Kafkasyada kalmaktadırlar. Geçmişten bu güne kadar Ezidi kürtler birçok zorluklarla ile karşılaşmışlardır. Ayrıca Kafkasyadaki Ezidi kürtler kendi aralarında bir edebiyat yaratmışlar ve kendilerini geliştirmişlerdir. Bununla birlikte Kafkasya edebiyatı gelişim için şüphesiz önemli bir konaktır. Öyle ki kürt edebiyatı Kafkasyada yaşayan kürt Ezidiler sayesinde ilerlemiş, kendi inanç ve geleneklerini eserleriyle gözler önüne sermişlerdir. Kafkasya edebiyatının yazarlarından biri de Wezîrê Eşo dur ki her üç romanında da bir çok Ezidi inanç ve geleneklerine yer vermiştir. Ayrıca Wezîrê Eşo folklorik imgelerin kullanılması yönünden başarılı bir yazardır ve romanlarının folklorik bir üslup ile yazmıştır.

Bu çalışmanın amacı Wezîrê Eşonun romanlarında Ezidi imgelerini ve folklorik öğelerinin tespit etmektir. Ezidi imgelerinin tespitinden önce Ezidilik dini ve folklor üzerine bazı bilgiler verilmiştir. Ondan sonra da yazarın hayatı ve eserleri kısaca yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ezidilik Nişaneleri, Folklorik Öğeler, Wezîrê Eşo, Kafkasya.

Yazidi Signs and Folkloric Items in Wezîrê Eşo's Novels

Abstract:

The Yazidi Kurds of the Caucasus have been natives of the region since ancient times and still remain in the Caucasus. From past to present, Yazidi Kurds have faced many difficulties. In addition, Yazidi Kurds in the Caucasus created a literature among themselves and improved themselves. However, Caucasian literature is undoubtedly an important host for development. So much so that Kurdish literature has progressed thanks to the Kurdish Yazidis living in the Caucasus, and they have revealed their own beliefs and traditions with their works. One of the authors of Caucasian literature is Wezîrê Eşo, who has included many Yazidi beliefs and traditions in all three of his novels. In addition, Wezîrê Eşo is a successful writer in terms of using folkloric images and he wrote his novels in a folkloric style.

The aim of this study is to identify Yazidi images and folkloric elements in Wezîrê Eşo's novels. Before the identification of the Ezidi images, some information on the religion of Ezidism and folklore is given. After that, the author's life and works are briefly written.

Key Words: *Yezidi Signs, Folkloric Items, Wezîrê Eşo, Caucasia.*